

PROBLÉM REVOLUCE A VÁLKY U MASARYKA A JEHO HUMANITNÍ IDEÁL

K problémům, jež Masaryka zajímaly nejvíce i theoreticky a ještě více pro jejich význam jak pro život jednotlivců tak společnosti, národů, států a jednotlivých stavů, patří problém revoluce, války. Zajímal ho tím více, že na první pohled neb v běžné, povrchní formulaci odpovíral nejvyššímu etickému ideálu hlásanému a přijatému Masarykem: ideálu humanitnímu. Proto Masaryk, kde může, jej zkoumá a konfrontuje s ním ideál humanitní a jeho etiku. Zabýval se jím také z praktických důvodů, ježto záhy, jak i ostatní naši politikové, kolísal mezi loyálností a odbojem proti Rakousku (Světová revoluce, str. 40), až posléze byl přesvědčen, že česká otázka bude řešena definitivně jen touto cestou, jakož vůbec očekával převraty a revoluce a vycítil, že nakonec o nutnosti a oprávněnosti revoluce bude rozhodovati také sám (Cesta demokracie, I. 454).

Po prvé postaví se Masarykovi tato otázka v úvahách o české politice a v jeho filosofii českých dějin ve všech hlavních spisech, kde o této jedná. Po druhé jej zaujme jako jeden z hlavních bodů učení Marxova a marxismu vůbec. Revoluce a revoluční metody jsou jedním z hlavních, ne-li dokonce hlavním prostředkem revolucionářů ruských, jak docílit změny ruských poměrů, a ruská revoluce z r. 1905-6 sama vybízí horlivého a pozorného badatele o Rusku nejen ke zkoumání a posouzení revoluce ruské, nýbrž k tomu, aby studoval, zkoumal a hodnotil otázku tu sub specie generis, s obecného hlediska. Konečně již ne převážně jako divák a vědecký pozorovatel, nýbrž jako historický činitel a politik a státník, stojící před úkolem dělati revoluci sám a který vybízí a vede k revoluci ostatní ve jménu nejvyšších ideálů lidskosti: svobody a rovnosti, spravedlnosti, tedy ideálů humanitních, Masaryk je přímo donucen odpověděti na tuto otázku nejen jako nezúčastněný badatel a vědec, nýbrž jako nejvyšší odpovědný vůdce revoluce — a netřeba připomínati, že Masaryk sám nejvíce uznával a cítil tuto odpovědnost. Proto budeme postupně a podrobně sledovati Masarykovo myšlení v těchto všech hlavních stádiích jeho myšlení, abychom na konec shrnuli jeho názory a srovnali s jeho formulací humanitního ideálu.

Jak již řečeno, položil si Masaryk problém revoluce důkladněji po prvé ve svých úvahách o filosofii českých dějin a politickém programu na ní budovaném, především v České otázce. Tam formuloval nejdříve úplně ideu humanitní jako nejvyšší princip etický jednotlivců i národních, jak vyplýval z českých dějin, i všelidský. A z ideje humanitní vyvozoval, následuje v tom vědomě Palackého a Havlíčka, kdežto Kollár mu kolísá mezi humanitou a násilím, nenásilí a osvětňnou prací jako prostře-

dek k cílům politickým a kulturním (§ 49). V hesle: „Ne násilím, ale smírně, ne mečem, ale pluhem, ne krví, ale prací, ne smrtí, ale životem k životu“ formuluje „odpověď českého genia“ a „smysl našich dějin a odkaz velkých předků“ (§ 55). Dále zdůrazňuje: „Politická taktika musí odpovídat idej humanitní: tedy důsledné využitkování všech moderních pokroků ve všech oborech společenské správy“. Ale zároveň v témž odstavci (62), zřejmě v polemice proti Tolstého pojetí humanity, s nímž při svých návštěvách o tom diskutoval, činí aspoň jednu podstatnou, zásadní výjimku a precisuje tím své pojetí humanity, když vytýká: „To není učení, že zlému se nemá odpírat, naopak, má se mu odpírat pořád a všude, ale důsledně a hned od samých jeho zárodků... Může každému člověku nastat doba, že proti násilí musí se bránit železem, netoliko prací a rozumem. I národ český by tak učinil, kdyby se mu sahalo na život. Ale tomu tak není — mluvení o hrobu a tak dále je směšnou a ponižující frází. Národ náš, jako každý, má v konstitucionalismu třeba nedokonalém tolik svobody, že příčin k násilné taktice nemá. Proto dnes volání po práci drobné je tak oprávněné.“

V České otázce Masaryk zastává sice plně ideál humanity a do krajních důsledků, ale přece připouští zásadně možnost obrany silou — tedy války, revoluce a p., i když výslovně o těchto formách fyzického boje, konfliktu na uvedeném, nejčastěji citovaném místě nemluví.

Podnět k tomu, aby se vrátil co nejdříve k této otázce, dala mu Antonína Hajna kritika České otázky v Rozhledech. Masaryk věnoval odpovědi čtvrtou kapitolu Naší nynější krise, nadepsanou Reformace či revoluce? Masaryk zamítá Hajnův výklad jeho humanity jako relativní a vytýká mu, že podškrtuje slovo železem místo bránit (§ 33). Zdůrazňuje (v § 35, důležitém pro tyto názory), že je pro reformu prací, pro ustavičné reformování a proti všeliké revoluci násilím naprosto a za každou cenu. Ale — připouští znova — humanitní ideál dovoluje, abychom se železem bránili, ale jen bránili. Je proti revoluci také ze zkušenosti, ježto „historie a tedy zkušenost a život každého poučuje nás s dostatek, že násilná revoluce branná nebrání politické svobody, naopak, že ji poškozují“. A dokazuje to na revoluci francouzské a odvolává se na loňské články o revoluci (Kult Rozumu a Nejvyšší bytosti 1793—1794, Naše doba I., 1894, a čl. v Dělnickém kalendáři čl. strany sociálně demokratické v Rakousku na obyčejný rok 1895) pokračuje: „Revoluce skutečná provedla se v názorech a v mravech, a jen revoluce názorů a mravů je revolucí, násilí však revoluci kazí a zdržuje. Násilná revoluce je vždy reakcí a nikdy neposloužila pravé svobodě“, a cituje z druhého článku: „Dovoleno jest a má jí býti dovoleno brániti se proti násilí i mocí; ale násilí za násilí a opět nové kazí revoluci, společnost nedomůže se svých cílů humanitních, pokud ve jménu lidskosti užívat se bude nelidskosti.“ Přijímaje vývody Plechanovovy souhlasí, že násilí není totožné s revolucí, naopak násilí zdržuje sociální revoluci. Jako v Paříži tak i u nás násilí a revoluce zašlapala svobodu revoluční. Svoboda jen svobodou se utužuje, ne železem a krví. S důrazem pak prohlašuje revoluci, t. j. revoluci násilnou za šosáctví a revoluční taktiku za nemoderní, zastaralou, zpátečnickou, nedemokratickou, nelidovou, nepraktickou, fantastickou, politickou revoluci za aristokratický sport, jako tajné spolky vůbec za instituci aristokratickou, popření demokratismu a lidovosti (NNK § 45), a s Ibsenem hlásá, že dnes

jde o zrevolucionování duchů, jež je smyslem všeho moderního hnutí filosofického, literárního, uměleckého a tedy konec konců i politiky skutečně moderní a pokrokové. Prohlašuje dále dnes násilnou revoluci, nehledě ani k zásadě humanitní, za „prostě nesmyslnou“ a dokazuje to pokrokem zbraní, komunikací, rovnými a širokými ulicemi ve městech a doporučuje opět „politickou a všennárodní taktiku práce“. Znova opakuje, že „národ náš nemá příčiny k násilné taktice. Kdo dnes čekávat dovede politickou revoluci, je politický fantasta.“

A vzhledem k Čechům jako k národu malému, obklopenému se všech stran národy cizími, jest to otázka „velmi praktická“, může-li „spoléhati na meč“ a končí opět stejně: „Tedy bránit se, ale ne provokovat sám, a jen proti zřejmému, neprovokovanému násilí třeba i železo, avšak železo teprve tehdy, když není žádné zbraně neželezné!“ a kdy to je, o tom nerozhoduje nějaká hluboká filosofie, nýbrž prostá zkušenost lidí soudných a rozumných. A dovolává se opět České otázky, že český národ k násilné taktice nemá již příčiny. Považuje dokonce užívání „železné“ taktiky za nejlehčí prostředek pro tyrany i jejich odpůrce. Toto své stanovisko podpírá úsudkem Palackého i Havlíčka o svatodušní bouři r. 1848 (NNK § 37). V revoluci pak vidí „hrubý politický materialismus“, násilí je víra v hmotu, kdežto nový člověk věří v ducha, volného ducha a jen zpátečnictví politického a filosofického romantismu nedovede pochopiti revoluční úsilí moderní, úsilí zrevolucionovat ducha lidského. (NNK § 38). Je přesvědčen, že „uvědomělý a vzdělaný národ dosáhne v každém ohledu své samostatnosti a dosáhne jí dnes bez železa a „železa“. (§ 41.)

Znovu se vrací k otázce revoluce v Havlíčkovi, kde věnuje názorům Havlíčkovým na revoluci celou kapitolu V. a vrací se k nim ještě v kap. VII. a dalších. Masaryk zdůrazňuje opět především, že se stanoviska mravního je jednotlivcům i společenským celkům nejen dovoleno, nýbrž i uloženo brániti se proti násilí, a to všemi prostředky, tedy není-li jiné možnosti, i železem. Ovšem poznamenává pod čarou, že bránit se železem je docela něco jiného než činit násilí, ježto každý čin se posuzuje podle úmyslu.

Při výkladu vlastním v odst. 39 Masaryk nejprve vytýká některé charakteristické rysy revoluce: revoluce nemusí býti krvavá, jako na př. revoluce v Praze 1848, ale svatodušní vzbouření bylo již násilné, rozlišuje revoluci a chvilkové vzbouření, rozeznává jednotlivé druhy revoluce, jako revoluci brannou čili násilnou, a revoluci duchovní, hlavně mravní, jindy podle oblastí sociálního života revoluci politickou, náboženskou neb církevní, literární, uměleckou atd. Revoluce má dále míti za cíl reformu a má oprávněnost v nevyhnutelnosti obrany mocí proti násilí. Dále jest posuzovati její prospěšnost, je-li totiž přiměřeným a úspěšným prostředkem reformním. Revoluci nutno rozdělovat na jednotlivé činy a fáze. Jako na jedné straně žádá kritické posuzování revoluce a jejich činů, zejména citového rozčilení, mysticismu, fantastiky a p., tak na druhé straně žádá opět správné posuzování účínů a následků revoluce branné jak proti konservativcům a reakcionářům, tak proti radikálům, kteří ji přeceňují proti nedoceňování prvních. Sám považuje celý novověk za dobu revoluční (proti středověku), z pole církevního a náboženského revoluce přecházela na politické, rozlišuje zde již země katolické a pravoslavné, kde revolučnosti bylo daleko více než v zemích protestantských. Sám

uznává a přijímá reformní a speciálně reformační ideje revoluce francouzské a revoluce roku 1848, i když násilí jejich s Havlíčkem i Palackým odsuzuje. Ano revoluci považuje za problém speciálně český, po výtce český, neboť od reformační revoluce husitské až po rok 1848 nebylo v Čechách klidu a i revoluce r. 1848 je pokračováním, ale ne ukončením veliké revoluce počavší dobou husitskou. V odst. 40—46 reprodukuje a rozebírá pak Havlíčkovy názory na revoluci, jež celkem přijímá, ba jež pomáhají určovati též jeho vlastní stanovisko, zejména v tom, že revoluce je přípustná jen jako krajní případ sebeobrany, že je jen prostředek k cíli a proto musí i cíl býti rozumný a mravný a revoluce vedena rozumně a mravně, nad revoluci klade opozici zákonnou, k níž je třeba více zmužilosti než k okamžitému povstání, že revoluce hřeší proti pravé svobodě tím, že vzniká tajnými prostředky, a násilím. S Havlíčkem rovněž staví proti revoluci (a radikalismu) vnitřní sílu a vzdělanost (ideál humanitní) a s ním věří hlavně v revoluci v hlavách a v srdcích, jako Havlíček sám zahájil revoluci literární a jeho kritika literární byla revoluci sociální.

K těmto výkladům, zejména posledním, třeba připojiti několik poznámek. Masaryk sám užívá zde, jako v úvahách o revoluci vůbec, termínu revoluce co nejšíře a jindy opět ve smyslu revoluce branné, fyzické, t. j. politické, státní. Jako Havlíček i Masaryk své výtky a svou kritiku revoluce zakládají především na francouzské revoluci a na revoluci z r. 1848, a to jinde a speciálně naší. Revoluci r. 1848 v Rakousku považuje za naprosto nutnou k nápravě, charakterisuje ji jako buržoázní v pravém slova smyslu, ale byla to nejen revoluce zdola, nýbrž, ježto se jí zúčastnila i vláda, také revoluce shora. Hlavní její částí byla revoluce hlav a myšlenek, a ta potlačena nebyla, toliko revoluce branná (§ 6b, 7). Revoluce branná byla u nás nemožná a nesmyslná, nebyli jsme připraveni na revoluci, také svatodušní barikády nebyly revolucí, nejvýše revoluční vzrušení chvilkové, příliš vnější, demonstrační. A podle toho posuzoval pak revoluci vůbec.

Než záhy k této ideologii, zakládající se na ideologii liberální a zejména anglické (Hempden, O'Connell, Macaulay) a dosavadní zkušenosti, zejména z obou revolucí posledního století, přistoupila ideologie nového hnutí, socialistického, marxistická, a Masaryk se s ní vypořádává. Již v některých článcích a dřívějších spisech zabýval se socialistickou ideologií revoluce, ale soustavně v Sociální otázce (SO.), kap. XIII. A. odst. 142 a n. Po výkladu vývoje Marxova a ostatních socialistů a Marxova základního názoru obsaženého v článku o Hegelově právní filosofii a kritických poznámkách k němu podává v § 147 svou „filosofii revoluce“, nematerialistickou, v jádře známou již ze spisu o Havlíčkovi. Přidává neb spíše jen více zdůrazňuje neb obměňuje své názory dřívější.

Zdůrazňuje, že se v otázce revoluce skrývá celý dnešní problém, že naše století je všeobecně revoluční, a vypočítává revoluci sociální, hospodářskou, politickou, náboženskou, filosofickou a vědeckou, literární a uměleckou. Psychologická a sociologická analyza má umožnit posudek politický a ethický. Po psychologické stránce upozorňuje na revoluční rozčilení vůdců i mas, na impulsivní a napodobivé jednání v revoluci (psychologii masy) a na motivy revoluce: zlost a zlobu, nenávist, panovačnost a násilnictví, zoufalost, lásku k svobodě v různých stupních a kvalitách, tedy motivy ideální i neideální.

Ukazuje dále na romantický ráz revoluce: revolucionář je pověrec, politický fetišista, věřící v sociální a politické zázraky, v náhodu, ve svou geniálnost, rekovství, mučednictví, revoluce je tajnůstkářská, je politický a sociální mysticism, myth, pověra, jest aristokratická a jest dílem menšiny, je improvisací. Revoluce je pravidlem více méně utopistická, je málokdy úspěšná, protože není připravena, v nejlepších případech uskutečňuje, co je připraveno, málo v čem je tvůrčí, často je jen změnou, často přímo zhoršením, reakcí, která po ní přirozeně následuje.

Dále revoluce se musí posuzovat nejen sociologicky a historicky, jak chce Marx, nýbrž také eticky. A zde uvádí opět: Vystříhejme se násilí aktivního a vždy nového! Ale nelze eticky zavrhnout revoluci každou, některá je nutná: filosofové, politikové, theoretičtí i praktičtí, právníci, jsou rozdělení, právo na revoluci pokládá se za právo přirozené. Engels za jedině skutečně historické právo. Etickému soudu podléhají zejména jednotlivé fáse revoluce a jednotlivé skutky v ní.

Liší revoluci (povstání) a revoltu (rebelii, vzpouru) a pod.

A nakonec uvedme Masarykův vlastní soud o revoluci: Vidí v ní signum slabosti a nedokonalosti, šosáctví, aristokratický sport, sázku do loterie, náhodu, zázrak, politický primitivism, a proti ní klade a požaduje práci malou, drobnou, všední, vývoj a pokrok, reformaci, skutečnou nápravu srdce a hlavy, myšlení a mravů. To platí nejen o revoluci branné, nýbrž i hospodářské (stávkách), literární, každé. I stávka podléhá úsudku nejen ekonomickému a utilitárnímu, nýbrž i etickému.

Po tomto přehledu jeho kritiky marxistické ideologie revoluční můžeme říci, že Masaryk se utvrdil spíše ve svém postoji k revoluci a svých názorech, čerpaných nejvíce z Havlíčka, kterému a zároveň Palackému dává přednost v posuzování revoluce před Marxem, více podepřel právě a contrario Marxe. Utvrdila jej v jeho názorech zejména změna názorů Marxových, Engelsových a sociální demokracie vůbec směrem k revisionismu, a kolísání základních myslitelů marxismu mezi katastrofismem, revolucionismem a evolučním oportunismem, reformismem. Vždyť Engels posléze radil německému proletariátu, aby se vzdal branné revoluce a volebním lístkem uskutečnil diktaturu proletariátu (Cesta dem. I. 448). Nelze tedy říci, že by prohloubenější studium myšlení a hnutí původně a základem revolučního, jakým byl marxism, bylo odvrátilo Masaryka od názorů, jichž nabyl dřívějším studiem a zejména studiem českých dějin a českých politiků.

Problém revoluce, a to jak masové tak individuálního teroru, činů anarchistických, a vlastní, činné hnutí revoluční sleduje Masaryk potom podrobně v zemi revoluce, v Rusku. Zejména revoluce ruská v l. 1905—6 a protirevoluce v následujících letech a opětné oživení revolučního hnutí před světovou válkou upoutalo jeho pozornost. Masaryk rozbírá ve své knize nejprve názory jednotlivých myslitelů filosofických, sociologických, politických, náboženských, ale i názory hlásané literaturou krásnou, zejména sleduje, jak jsou přijímány a obměňovány názory marxistické a anarchistické v socialismu a anarchismu ruském, líčí a hodnotí jednotlivé pokusy revoluční a pak, jak již řečeno, vlastní revoluci ruskou, kterou pokládá jen za pokračování děkabristského povstání, teroristických bojů jednotlivých a filosofického a politického osvícení (viz pro tuto §§ 34—37).

aby pak formuloval své shrnující soudy v závěrečné kapitole XXVI. (Demokracie a revoluce, § 203—207). Ale již některé přednášky z tohoto mezidobí projevují názory podobné (Student a politika 1909, Demokratismus v politice 1912). A nejen to, Masaryk svoje dřívější radikální odsuzování revoluce sám opravuje ve druhém vydání ČO.: Při korektuře teď — 1908 — dodávám, že ovšem revoluce reformní má oprávnění: bez revolucí by se všechny dobré pokroky nebyly staly. Psal jsem proti zahrávání s revolucí, viz u vyd. z r. 1936 str. 287.

K obvyklým označením revoluce, jak je známe již z dřívějška a jimiž se úmyslně spokojuje, nepokoušeje se o přesnější definici, připojuje zde ještě poznámku, že revolucí se myslí obyčejně revoluce „krvavá“, poněvadž může být také revoluce nekrvavá, třeba násilná a přímo vojenská. Pojmu revoluce se obyčejně užívá v pregnantním smyslu revoluce politické, vedle revolucí nepolitických. Pro Rusko vytýká jako důležitý rozdíl mezi revolucí masovou a revolucí jednotlivců — terorismem, jak to vyzkoumal podrobně z dějin ruské revoluce a učení o revoluci v celé knize.

To, že se dosti správně rozeznávají jednotlivé druhy revoluce, jako puč, vzpoura, povstání, rebelie, revoluce a konečná revoluce, revoluce shora a zdola, revoluce a občanská válka, má podle Masaryka svůj důvod v příčinách a motivaci revoluce, zda totiž revoluce vzniká z přechodné neb delší nespokojenosti, jež má změnit situaci buď odstraněním utlačujících osob neb změnou jednotlivých opatření neb institucí, anebo má-li být dosaženo podle určitého plánu zlepšení celého politického režimu a celého společenského zřízení, tedy převrat od základu. V tomto smyslu upozorňuje, že francouzská revoluce XVIII. století, jakožto „veliká“ revoluce měla být revolucí v pravém slova smyslu, převratem od základů.

Proti stanovisku krajně důsledného, extrémního evolucionismu, který zamítal revoluci poukazem na novější teorie geologů a kosmologů vylučující katastrofy a učící, že se země a celý kosmos vyvíjely ponenáhlu, po stupních přímo infinitesimálních a že tudíž lidská společnost se vyvíjí také tak ponenáhlu, a kterého se dříve také dovolával, ukazuje na fakt, že historie vykazuje revoluce, a zejména na fakt francouzské revoluce a na učení psychologie a sociologie, že v oboru duchovním, psychickém vývoj individuí a proto též společnosti děje se krisemi, ostrými rozpory, revolucemi (potud je také dialektika Heglova oprávněna). Je možno sice různě to oceniti výkladem, je možno si přát, aby vývoj postupoval bez revoluce, ale dosud revoluce byly a právě od doby velké revoluce evolucionism, revoluční nálada, stal se všeobecným a trvalým.

Také zde rozvíjí názor o revolucionismu národů katolických a protestantských, u oněch revoluce jsou radikálnější, u těchto méně radikální, a převážně theoretické, literární a filosofické (filosofická revoluce, jak ukazuje Hume a zvláště Kant, spočívá v tom, že prohlížíme mytus, že nabýváme kritického vědomí) — s tohoto hlediska vystihují podle něho právě reakcionáři, z nichž uvádí podrobněji Stahla, podstatu revoluce jako zásadní zrušení božího řádu a protivnou víru v člověka, jako odstranění theokracie.

A ovšem opět zdůrazňuje se *posuzování* revoluce. *Utilitaristické* posuzování, podle úspěchu, revoluce a rovněž války, jako každého podniku,

jest obyčejně nesprávné. Má vlastně jen ten smysl, že se tím zdůrazňuje pro iniciativu a celý podnik nutná opatrnost a odpovědnost. *Etický* posudek revoluce, jako každé činnosti, řídí se jejími motivy, to platí i pro revoluci v oboru duchovním — myslitel není odpověden za výklad, jehož se může dostat jeho slovům, ale svědomitý člověk počítá s chápavostí lidí, na něž se obrací — ale je za následky svých slov odpověden, vybízí-li k činu a tu je mnoho stupňů viny a spoluviny podle toho, byl-li úmysl vyjádřen jasně a určitě. Masaryk ukazuje, že si ruští myslitelé postavili etický problém revoluce jako otázku, zda je dovolen zločin, zda je dovolena vražda, že nejen jako revolucionář chci obětovati svůj život, ale že musím také zabít, tedy smím zabít? Odpověď na to humanistická etika, pro niž je lidský život bez rozdílu svatý, dává zápornou: žádný člověk nemá práva zabít svého bližního, ani ti, kdo vládnou. Ale pro humanitní etiku platí proto také druhé pravidlo, že každý člověk smí, ba musí se postavit na odpor proti ohrožování fyzického i duchovního života, ať přichází od kohokoliv a za všech okolností. Každý se má bránit proti násilí a násilnictví. Ovšem proti starozákonnému zub za zub, oko za oko se motivace každého činu psychologicky přesněji individualizuje a každý čin a tak i každé zabíjení hodnotí podle okolností. A tak dospívá s hlediska humanitní etiky k hlavnímu posudku o revoluci: „Sociálně politická sebeobrana, hájení vlastního i cizího života, ale také všeobecných a zejména také mravních a duchovních zájmů proti násilí vládnoucích je dovolena a je povinností: theokratická aristokracie byla a jest jako absolutismus v podstatě násilná a násilnická, tomu učí zkušenost, a proto demokracie právem ji potírá. Revoluce může být jedním ze správných a nutných prostředků a potom je mravně oprávněna, může se státi mravní povinností.“ Str. 667. Ale jako revoluce nedemokratická, nepokroková může být také zbytečná.

Masaryk sám dává příklady takové různé motivace revoluce a jejich cílů — odlišuje efemérní puč od promyšlené, uvědomělé revoluce reformní, dále eticky mírněji bude nutno posuzovati povstání vzniklé v rozčilení z bída a hladu, ze zoufalství, účast v revoluci nesmí pocházeti ze msty neb z hněvu, správná revoluce nevznikne také z romantismu a jeho fantastiky, ani z nudy a cynického opovrhování lidmi, z řemesla (kondotiere revoluce). Nevznikne z rozčilení, nýbrž z přesvědčení a z rozvahy, po duševní přípravě, že jen promyšlené a plánovitě vedené revoluce mají záhodnoucí úspěch. Záleží na rozhodujícím motivu těch, kdo hnutí organizují a kdo přejímají vedení s uvědomělou odpovědností. Revoluce musí býti posuzována i ve svém celém hnutí i jako jednotlivé fáze a činy; lze totiž eticky ospravedlnit revoluci jako celek a odsuzovat jednotlivé činy.

Správný úsudek o revoluci bude záviseti na podstatě společenské organizace a zvláště společenského konsensu různých sil, podle toho, jak se hodnotí státní organizace a zvláště vláda a dynastie, zda výše či níže, a posléze jak revolucionář sám žije pokrokově a demokraticky.

Masaryk uvažuje také o právní oprávněnosti revoluce. Stoupenci historického práva, a to byli oficiální, konservativní a reakční právníci, stáli proti obhájčům revoluce právo legitismu. Masaryk však neuznává historického práva a souhlasí, jestliže oprávněnost revoluce se zakládá na právu přirozeném formulovaném ve smyslu ideje humanitní: ostatně právo přirozené prohlašuje jen za kodex etických norem pro zákonodárství.

— Pro revoluci platí zvláště demokratické, moderní právo individuální iniciativy vůdčí roli, ovšem právo iniciativy zahrnuje také individuální odpovědnost.

A zase uvádí svou dřívější výhradu, že eticky je revoluce dovolena jen jako poslední a krajní prostředek, že dřívější revoluce dobyly jiných a účinnějších prostředků demokratisace (konstitucionalism, parlamentarism), takže revoluce se stává zbytečnou a často neúčinnou.

Masaryk všímá si pochopitelně zvláštností ruské revoluce a ruského revolucionismu. Vytýká, že Rus věří nekriticky, mythicky v revoluci a čeká od ní zázraky a že ruský revolucionism upadá příliš často v anarchism a nihilism, místo aby vedl k demokracii. Nehotovost ruských poměrů a nekritičnost ruské revoluce, jež se projevuje v silném pocitu osobní urážky, vytvořila teror jako zvláštní formu revoluce, teror osobní, boj jednotlivce proti jednotlivci. Teroristé učinili pokus učiniti teror systematickým, ale byli poučeni praxí o jeho nemožnosti a nebezpečí. Sami teroristé posuzují teror eticky, sahajíce k teroru jen v krajním případě jako k sebeobraně a mimoto se ještě na cíli teroru usnášeli a oběti rozsudek smrti oznamovali. Se stanoviska utilitarismu, na něž se nihilisté stavějí, soud o teroru vyzní ostře a Masaryk sám věří, že terorism může vyvolat revoluční účinek, ale že tento není v pravém poměru k činu. Soustavný teror považuje za pochybený.

Jako již revolucionism katolíků, tím více revolucionism pravoslavných považuje Masaryk za radikálnější než revolucionism národů protestantských.

Masaryk byl tedy těsně před válkou (RE vyšlo německy 1913) theoreticky, úvahově připraven k revoluci. Revoluci, stejně jako válku, uznává v případě nutné sebeobranu nejen za mravně přípustnou, nýbrž přímo za mravní povinnost. Působily na něho ještě v této věci význačné události politické, z nichž některých se sám zúčastnil. Nejen revoluce ruská, nýbrž i politický boj mezi Rakouskem a Srbskem — vždyť v procesech jugoslávských Masaryk sám vlastně revoluci proti Rakousku již dělal, a to revoluci politickou — a z toho vyplynuvší změna Masarykova názoru na existenci Rakouska, válka balkánská a j. Ovšem zbývá určit, kdy nastává tato povinnost, za kterých okolností V ČO. a H. neshledává ještě potřebu toho, ba ani v RE., kde jeho myšlenky jsou již zcela jasně formulovány, nevidí ještě přicházeti vhodnou dobu pro revoluci ani pro Rusko, ani pro Evropu. Teprve světová válka ho postavila se vši opravdovostí a s naprostou nutností před to, aby rozhodl tento problém, a to nejen pro sebe, nýbrž i jako vůdce revoluce pro revolucionáře, pro revoluční vojsko a stoupence revolučního hnutí. Jak se rozhodl, není třeba připomínati; připomeneme, zda ve své retrospektivě ve SR. (Světové revoluci 1925) k dřívějším svým úvahám přidává něco nového.

Ještě před SR. a po prvé po světové válce vrací se Masaryk k podrobnější úvaze o revoluci ve článku Revoluce a bolševici (původně v Lidových novinách 24. prosince 1920, potom v brožuře O bolševictví 1921 a nyní v Cestě demokracie I, str. 466 a násl.). Zde určuje především stanovisko bolševiků k revoluci. Dokazuje nejprve, že Marx a Engels se vzdali revoluce branné, kterou považují nejvýše za prostředek výpomocný, kdežto za hlavní považují revoluci hospodářskou. Lenin však považuje stále za pro-

středek hlavní a tvůrčí revoluci brannou, která i v Rusku odstraní režim kapitalistický a přivede režim komunistický. Bolševici vyrostli v tradici revoluce ruské podstatně teroristické, tajené a tajnostkářské a v této otázce nemyslí jako Marx a Engels vědecky a vývojově, nýbrž absolutisticky a nevědecky, romanticky a mysticky. Masaryk pak zde opakuje svou dřívější thesi, ale jinak formulovanou, že revoluce musí být konstruktivní, tvořivá, ale nemusí být branná. A že je přípustná toliko jako skutečně poslední jediný a tudíž absolutně nutný prostředek k obraně svobody a k vývoji svobody dokonalejší. Bolševici jako Rusové vůbec nešetří, nýbrž hýří životy. V další stati dokazuje, že revoluce bolševická nebyla opravdovou revolucí ruského lidu a nebyla tudíž revolucí podle schématu Marxova, nýbrž že to byla revoluce vůdců a ruského vojska.

Ve SR. (odst. 20) zdůrazňuje znova, že rozhodnutí pro odboj proti Rakousku byl pro něho nejen problém politický, nýbrž i mravní a ovšem s hlediska opravdové humanity hlavní problém mravní. Zde také uvádí, že proti Tolstého (a i Chelčického) pojetí humanity jako neopírání zlému stanoví jako pravý humanitní cíl překonat staré ideály násilí a ideály rekovnictví a mučnictví, energicky a s láskou se oddat práci, práci drobné, pracovat a žít a v nejkrajnějším případě odpírat násilí a útoku i železem, bránit sebe i jiných proti násilnosti. Vytýká Tolstému, že neuznává psychologický a mravní rozdíl obrany a útočného násilí, že mechanický čin je stejný, ale nestejný jest úmysl, cíl, mravnost. Je třeba také postavit se na stanovisko praktické: Musí-li již být zabit jeden, tedy ať je zabit útočník jako člověk, který chce zlé a vraždí. Trvá na svém mínění, i když je si vědom, že je těžko proti útoku držet se jen obrany a že člověk z obrany snadno přechází v útok a že je někdy velmi nesnadno určit útočníka a obránce. Otázka „humanita proti násilí“ se mu přistřihovala zvláště pomýšlením, že Češi a Slováci musí střílet na Čechy a Slováky, bratr na bratra, otec na syna atd. a při zprávě o popravách legionářů.

V odst. 112 připomíná ještě jinou stránku problému: o problému revoluce uvažoval totiž také hledě k naší (a ruské) národní povaze, aby si uvědomil, je-li náš a slovanský humanitní program jen pasivní, budeme-li se jen hájit, budeme-li jinými nemírně utlačováni, či dovedeme-li postupovat a jednat politicky, samostatně z vlastní vůle, vnitřního rozhodnutí, aktivně. Konkrétně, jak jest obvyklý způsob Masarykova uvažování abstraktní znázorňovat si konkrétně, osobnostmi, jak jest možný Chelčický vedle Žižky. Byl Chelčický pasivní, a to z povahy či z taktiky, z protivity k Žižkovi? Shledává, že byl velmi aktivní, radikální, že jest jen rub téhož lince, ale že nesprávně chápal lidskou přirozenost. (Ovšem Chelčického neposuzoval vždy zcela stejně.) Došel těmito úvahami poznání, že humanitismus není vrozenou a povahovou pasivností, nýbrž že je správným základem úspěšné, praktické politiky.

A opět shrnuje své dřívější názory na oprávněnost války a revoluce i teroristického aktu v odst. 130: revoluce je dovolena, hrozí-li, jak právě za světové války, administrační a politický chaos: revoluce je oprávněna, je-li reformou, zdokonalením. A opět pokračuje v myšlence dřívější: „Jak válka, tak i revoluce bude pravé demokracii šosáctvím, protože obojí je prostředkem starým, prastarým. Demokracie je režimem života a pro život, žádá práci a je režimem práce, a práce je klidem a zpravidla prací drobnou. Práce překoná aristokratismus i revolučnost, práce hmotná a du-

ševní.“ Podobnou naději, ale pouze jako možnost, vyslovuje v Čapkových Hovorech (III, 180/1): „revoluce — myslím revoluce krvavé — budou zbytečné, jakmile překonáme útlak národa národem, třídy třídou, a násilné panování jedněch nad dušemi druhých. Revoluce mohou přestat, ale revoluce zůstane.“

Tytěž úvahy, které Masaryka zaměstnávaly s největší životní vážností a opravdovostí o problému revoluce, odnášejí se v podstatě také k problému *války*. Zřejmě proto, že válka znamená stejné násilí, užití síly, moci. Masarykovi se vlastně problém za války světové spojil. To, co s hlediska svobodných a samostatných států bylo válkou, s hlediska českého národa a tudíž Masarykova bylo zároveň revolucí. Revoluce přecházela zde ve válku. A ukládal-li Masaryk již dříve ve svých úvahách odpovědnost za revoluci tomu, kdo k ní dal podnět a tomu, kdo ji jako vůdce v jakémkoli smyslu vedl, tím větší odpovědnost musil pociťovati, když vedl ty, kdo si ho vybrali jako vůdce a jako polooficiální vůdce revolučních Čechoslováků vůbec, nejen do války, nýbrž zároveň do války revoluční, do povstání plánového, promyšleného.

Proto Masaryk se za války světové zabývá otázkou války vůbec a války světové zvláště s hlediska své etiky a zejména s hlediska etiky humanitní. V Nové Evropě, napsané r. 1917 v Petrohradě pro československé vojáky, aby jim objasnila zásadní problémy světové války, a tištěné anglicky a francouzsky jako rukopis ke konci r. 1918, česky r. 1920, věnuje této otázce zejména kapitolu 23 (odst. 53 a 54). Tam, stejně jako revoluci, považuje válku obrannou za mravně přípustnou a nutnou. Rozlišuje totiž obranu a napadení jako psychologicky a mravně úplně rozdílné. Fysická činnost jest sice tu i tam stejná, ale pohnutky, motivy a celá psychika jsou opačné. Každý čin se eticky posuzuje podle motivů, a tudíž — vyplývá pro Masaryka — válka obranná jest mravně přípustná a nutná, válka ofensivní, agresivní jest nepřípustná, nemravná. Etika opravdu humánní vyžaduje protivení vždy a všude všemu zlému. Humanitism nezavrhuje válku obrannou, pouze válku agresivní.

Dělá se proti tomu námitka — a zvláště militaristé ji dělají, aby pak prohlásili po případě každou válku za nemorální a odmítli vůbec morálku z války, — že není možno přesně rozsoudit, kdo vede válku obrannou a kdo agresivní, ale Masaryk připouští to tvrzení leda toliko pro historiky pruské a historiky, kde není svobody, „ale lidé soudní, svobodní, zvyklí na vědeckou přesnost, dovedou rozdíly obrany a agresivnosti stanovit dosti přesně“, a to také pro tuto válku. A Masaryk úvahu o válce jako zlu ještě rozšiřuje, tak proti četným pacifistům, kteří ji vůbec nesprávně hodnotí. Válka jest mu sice zlem, velkým zlem, ale posuzuje-li se konečný efekt a ztráta životů a zdraví, není zlem největším, na př. již při srovnání s účinky alkoholismu, syfilidy, neopatrnosti při práci, sebevraždami atd. „Život nečestný, otrocký jest horší.“ Mimoto nutno rozlišovati mezi válčenkou a válčením, na př. podle konvence ženevské a promyšleným zastrašováním německým a rakouským. Naprosto arci zamítá filosofii války, plynoucí z pruského militarismu, který však ani pro udatnost válečnou není nutný, jak ukazuje vojsko Spojenců (dohodových).

Proto Masaryk považuje otázku, kdo napadl, kdo válku způsobil a kdo je tedy vinen a kdo se brání, za velmi důležitou, a právě s hlediska demokratického, ježto toto spočívá na mravnosti, a Masaryk politiku i válku

(nejen soukromý život) podrobuje mravnímu soudu. Nestačí válku posuzovat, jako činí marxisté, jenom s hlediska hospodářského — ostatně i toto platí pro všechny národy — nestačí také, jako Dostojevský činí, přičítati vinu všem válčícím, neboť i když jsou vinni všichni, mravní povinnost vyžaduje vyšetřit, kdo je vinen více, kdo méně, nesmí se, jako i za této války shledává Masaryk u domněle ultravědeckého pozitivismu, bagatelisovati a odmítat mravní odpovědnost jednotlivců za válku a přijímat nečinný fatalism a nepřírozený pasivism, nesmějí se hledat jen tak zvané příčiny vzdálené a základní pod záminkou odmítání příčin ležících na povrchu, aby se odhalil nakonec „oekonomický neb podobný zájem“, ani se nesmí poukazovati na přílišnou složitost věci a těžkost vědeckého výkladu války — v tom všem vidí Masaryk nepřírozený pasivism a mravní diletantism, krčící se v praxi před úspěchy, a počítá se k těm, kdo chápou historii jako soud nad světem, nad jednotlivci a národy a kdo pod tíhou světového dějství neztrácejí víry v mravní odpovědnost a povinnost, pomáháť zvýšenou energií v boji za svobodu národů a lidstva. Sám pokládá za vinný na válce Rakousko-Uhersko a Německo.

Tuto svou filosofii války, hlavně se zřetelem k světové válce, dále domýšlí ve Světové revoluci 1925, zejména v odst. 85—94, str. 404—437. Odst. 85 podává obecná měřítka k hodnocení světové války, kde uvažuje o příčinách války. Nestačí podle Masaryka marxistický výklad války pouze kapitalismem, neboť kapitalism byl ve všech zemích válčících, ani toliko zájmy hospodářskými ani imperialistickými choutkami zejména velkých států. Také výklad nacionalismem je jednostranný a neurčitý, a nestačí na př. pro Anglii a Ameriku, ani výklad sporem náboženství a církví nepostačuje, zkrátka všichni tito činitelé působili, ale působili také ještě činitelé jiní — Masaryk zde zřejmě stojí na sociologickém stanovisku pluralismu — a Masaryk vykládá světovou válku z celé krise moderního člověka, z krise evropské civilizace a kultury, a to jak z novodobého rozporu objektivace a subjektivace, objektivismu a subjektivismu, jak se jeví také v psychologické protivě sebevraždnosti a vraždnosti moderní rozpolcené společnosti, tak z rozporu mezi demokracií na podkladu humanitním a osvícenském, zastupovanou především Francií a zeměmi anglosaskými, a dále Itálií a j., a theokracií a pangermanistickým militarismem a imperialismem, představovaným především Pruskem (Německem). Po stránce mravní byla světová válka „úsilím o objektivaci z upřílišněného subjektivismu“ (str. 425), pruský pangermanism a militarism zavinil světovou válku a je za ni mravně odpovědný, režim rakouskouherský je spoluvinen a v jistém smyslu více vinen (426), ale největší vinu na válce má pruství (str. 84).

Tak si Masaryk rozhodl otázku pro posuzování války hlavní, kdo z bojujících vedl válku ofensivní, kdo defensivní. Ovšem rozhodoval tu otázku viny, jak sám si stanovil tu zásadu (viz str. 80), ne pouze podle jednotlivostí, zdali ten neb onen nařídil mobilisaci a jiné válečné přípravy o několik hodin nebo i dnů dříve či později, nýbrž podle toho, kdo nejvíce přispěl k té celkové politické atmosféře, z níž válka, když dána příležitost, vznikla téměř mechanicky.

Ovšem i válka obranná, mravně jediné přípustná, stává se nesympatickou pro formu moderní války, kdy sokové nestojí proti sobě oko v oko, v boji, nýbrž ničí se na vzdálenost, abstraktně, zabíjejí se z idea a v idei.

Válka dále není toliko boj v poli, který není nejhorší zlo v lidské společnosti, nýbrž jest to — a zejména válka militaristická — dosud celá soustava všeho nepěkného: falši, lži, ziskuchtivosti, nízkosti, mstivosti, ukrutnosti, pohlavní výstřednosti atd., i všech oněch průvodních a následných jevů (péče o mrzáky, válkou zeslabené atd.), ba musí se posuzovat celý společenský stav, z něhož a v němž válka vzniká (odst. 20).

Máme-li oceniti nyní přehledně Masarykovy názory na revoluci a válku, třeba připomenout především, že Masaryka zajímala otázka revoluce méně jako sociologa a politika vědce, nýbrž více jako etika a politického činitele. Proto zabývá se nejvíce otázkou, je-li revoluce dovolena neb oprávněna neb je-li mravní povinností a dále je-li účelná, kdežto psychologii a sociologii její se zabývá jen, pokud je tento výklad nutný a potřebný, aby člověk mohl posouditi revoluci eticky a prakticky vůbec.

Ale i jako etik a filosof uvažuje s počátku o revoluci s hlediska svého ideálu etického, t. j. humanity zřejmě pod vlivem Tolstého a ovšem Chelčického a smyslu českých dějin pojatého Palackým opět jako humanita, křesťanský ideál v pojetí česko-bratrském. Ovšem později má na něho větší vliv pojetí revoluce jako prostředku, pochodu politického a historického.

S problémem revoluce se mu kryje v podstatě problém války, a opět vlastně s etického hlediska jakožto fysický, násilný, krvavý prostředek, a to, co praví o revoluci, platí mutatis mutandis také o válce. Proto se zabývá i tímto problémem hlavně s etického hlediska, jiných jeho stránek si všimaje jen nepatrně.

Jiná poznámka se týká příliš širokého užívání termínu revoluce o všech druhích revoluce, zatím co většina vývodů Masarykových se týká revoluce politické a k tomu ještě branné a krvavé.

Jeho etické stanovisko k revoluci zůstává ve své principiální formulaci stejné. Masaryk pokládá revoluci za eticky přípustnou, ba za mravní povinnost v případě krajní nutnosti obrany, jsou-li jiné možnosti vyloučeny. Ale tato formálně stejná formulace připouští různý výklad neb různé užití a zhodnocení. Když původně připouští revoluci jako krajní prostředek obranný, je to, můžeme-li arci při životnosti, s kterou Masaryk chápe všechny problémy, užití toho výrazu, výhrada spíše akademická, vyplývající ze snahy o úplnost a soustavnost myšlení, a k tomu ještě podněcená zřetelem literárním a diskusním k učení Tolstého. Ve skutečnosti Masaryk revoluci spíše odsuzoval a pro současnou dobu ji považoval za překonánu, za starý romantický přežitek, který nová doba nejen má, nýbrž i může nahraditi prací ano považoval ji za škodlivou a lehkomyšlně užívanou a odsouditelnou právě s jeho stanoviska humanitního. V té věci by se tehdy spíše shodl s hlediskem tak objektivního sociologa, jako je Sorokin ve své knize o revoluci. I když Masaryk posuzuje některé revoluce, jako velkou francouzskou neb revoluci z r. 1848, tu i když je po některé stránce chválí, není vždy jisto, netýká-li se jeho chvála spíše jen ideové stránky těchto revolucí než revoluce fysické neb dokonce branné. A i tu snad spíše nedoceňuje než přeceňuje.

Teprve zmíněné události od počátku XX. století, jako ruská revoluce, vlastní jeho diplomatický a politický odboj proti Rakousku v procesech jugoslávských, válka balkánská atd. připravily změnu jeho názorů na

válku a revoluci, stejně i jako na jiné politické skutečnosti, tak na př. již nedoufal v možnost reformy Rakouska, nýbrž počítal s jeho rozpadnutím, a zejména naučily ho uznávati v revoluci a válce jeden z možných a k cíli vedoucích, ba nutných prostředků politického vývoje. Ostatně i sama dosavadní, v základě přírodovědecká theorie evoluční přijala tou dobou i možnost vývoje skokem, uznávajíc theorii mutační, čemuž ve vývoji sociálním odpovídá revoluce jako náhlá a radikální, po případě násilná změna.

Vyjádřil bych tuto změnu u Masaryka tak, že se nezměnilo u něho zásadní theoretické stanovisko k revoluci, jako spíše jeho postoj k ní v praxi.*) Jeť nesnadno — a není to menší nesnáze než při theoretickém zkoumání a formulování, byť jiného druhu — aplikovat určitou zásadu na konkrétní život a skutečné poměry, v tomto případě určit, kdy nastává mravní povinnost sáhnout k revoluci jako prostředku k určitému cíli. A v tom byl Masaryk poučen více než názory jiných politickými skutečnostmi zatím se vytvořivšími a vůbec celkovou změnou národních a státních poměrů. A nejen že byl doveden k jinému posuzování a hodnocení revolucí skutečných, minulých (bez revoluce by se nestaly všechny pokroky), ale byl sám donucen právě oním režimem aristokratickým a theokratickým (podle jeho terminologie), aby sám revoluci dělal i s těmi rozmanitými tajnými a romantickými prostředky a aby sám revoluci organizoval a vedl. Změna Masarykova názoru netýká se tedy — shrnuji — ani základní ideje neb její hlavní tendence, nýbrž její upotřebitelnosti na skutečnost.

To se týká s příslušnými obměnami také jeho názorů a postoje k druhé formě násilí, k válce, jako ostatně i některých ještě jiných názorů politických vůbec. Masaryk s počátku nevěřil mnoho v možnost války a jejího účinku na osvobození a osamostatnění našeho národa, ale zkušenosti XX. století a zejména jeho politického působení ho poučily v tomto směru jinak, lépe, reálněji, jako vůbec politik v něm neměnil sice ani tak sociologa a filosofa, jako zdokonaloval politika praktika, tedy sebe sama, když politiku kulturní, hospodářskou, sociální, vnitřní, tu, již on nazýval nepolitickou a na niž dříve kladl největší váhu, doplňoval a aspoň na čas vyvažoval a převažoval politikou politickou a mocenskou, kdy bylo třeba, aby k drobné práci všední, stále přistoupil čin. Ovšem i pro válku trvá neúchylně na jejím obranném rázu.

Tím se také jeho humanitní ideál stává určitější, plnější, konkrétnější. Masaryk hned od počátku formuluje humanitní ideál aktivněji a umožňuje tím vlastně jeho životnost. Proti Tolstého a i Chelčického pojmání formuluje jej více husovsky (dobrých nedati násilím tlačit). Jeho základem zůstává láska k bližnímu, k lidem, ale Masaryk chápe ji podle nových poměrů národnostních, politických, sociálních, jako rovnost, svobodu, vzdělanost, soustředěnější k rodině a k národu, klade větší důraz

*) V té věci se poněkud rozcházejí s výkladem Jaroslava Werstadta, který přináší jeho studie: Od „České otázky“ k „Nové Evropě“, linie politického vývoje Masarykova, 1920, kde Werstadt pěkně a přehledně líčí změnu Masarykových názorů na revoluci v rámci Masarykových politických názorů zejména se zřetelem k budoucnosti Rakouska a české samostatnosti. Jiná studie o této otázce, Ant. Obrdlíka Masaryk a problém revoluce, Vůdce generací, II. 1930—I, str. 70—80, uvádí sice Masarykovy názory obšírně, ale ne přehledně a ne vývojově.

na její praktikování než pouhé hlásání, tedy požaduje ji jako energickou, účinnou, činnou a rozlišuje ji od pasivního pacifismu. Vedle lásky zdůrazňuje spravedlnost, rovnost občanů ve státě, ale také států a kolektivních celků, zejména národů mezi sebou. Tento ideál humanitní zahrnuje tedy v sobě také obranu jednotlivce, druhého, druhých i společnosti, ale nejen obranu života tělesného, nýbrž i duševního, mravního, obranu především prostředky nenásilnými, ale není-li jiné možnosti i fyzickými, ba i krvavými — tedy i revolucí i válkou, neboť život nečestný, otrocký je zlo nejhorší, horší než boj fyzický a smrt. Ideál humanitní takto pojatý jako ideál sebevědomí a s ním spojeného vědomí a citu svobody a rovnosti a jako ideál mužné obrannosti vylučuje arci válku útočnou, zahrávání s revolucí a nové, začínající násilí. Humanitní ideál od původní zásadní, v principiálních rysech podané formulace jest vyjádřen konkrétněji, určitěji, výstižněji vzhledem k potřebám skutečného života a jeho změnám, ale nepřestává býti ideálem humanitním.